

A magyarok korai történetéről meglehetősen kevés írott forrás tájékoztat. A legkorábbi – talán a 9. század végén, 10. század elején keletkezett – muszlim földrajzi munkák statikus pillanatképeket rögzítenek: számtalan érdekességet feljegyeznek a társadalmi berendezkedésről, a szokásokról vagy a viseletről, történelmi eseményekről azonban ritkán szólnak. Valamivel későbbiek a bizánci források, melyek közül elsősorban Bíborbanszületett Konstantin császár munkája emelendő ki a 10. század közepéről, aki kifejezetten sokat ír a magyarok vándorlásáról, de az etelközi szállások előtti időszakra vonatkozó megállapításai homályosak és nehezen értelmezhetőek, idő- és térbeli elhelyezésük számos kérdést vet fel. Végeztül meg kell említeni a magyar hagyományokat is, amelyek középkori krónikáinkban csapódnak le. Ezekben szintén a keletről való megérkezésről olvashatunk, az útirány és a történelmi idő azonban ez esetben sem hámozható ki egyértelműen. Röviden fogalmazva: a 9. század közepső harmadánál – Etelköznél – messzebb nemigen látunk visszafelé az írott források alapján, a korábbi időszakra vonatkozó utalások értelmezése esetleges. Ebben

SUDÁR BALÁZS

Őstörténeti kacsák AZ ÍROTT FORRÁSOK BUKTATÓI

Forrásokban szegény időszakok esetében a kutatókra leselkedő egyik veszély a meglévő információk túlértékelése, olyan tartalmak belelátása a szövegekbe, amelyek esetlegesen nem is szerepelnek bennük. A magyar őstörténet kutatásában is időről időre felbukkannak a bölcsek kövére emlékeztető, egy csapásra mindent megoldó szövegek, amelyek azonban messze nem azok, mint aminek be kívánják mutatni őket.

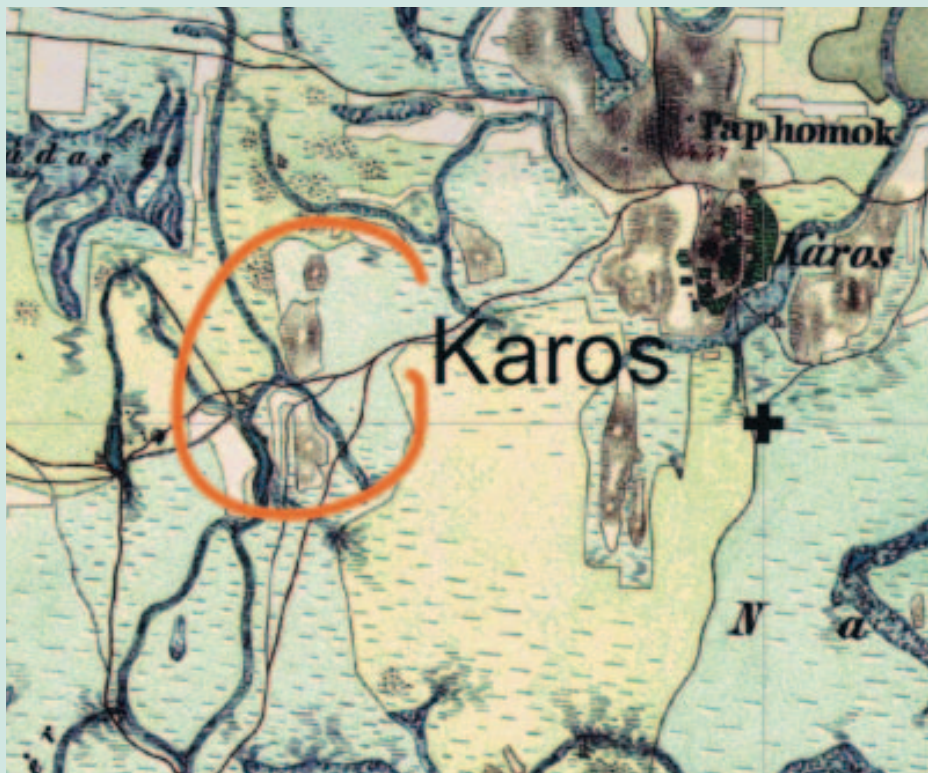
a helyzetben minden aprócska forrástörredéknek, odavetett megjegyzésnek fontos szerepe lehet, újabb források megtalálása a kutatásba való beemelése viszont enyhítheti valamelyest a kínzó forráshiányt. Nem csoda, hogy nagy igény volna rájuk.

A TÁRIH-I ÜNGÜRÜSZ

Az 1970-es évek végén Grandpierre K. Endre hívta fel a figyelmet egy Ma-

gyarország történetét tárgyaló, török nyelvű krónikára, amelyről azt sejtette, hogy az elveszett őskrónika – Anonymus és/vagy Kézai Simon előképe – furcsa módon fennmaradt változata volna. A munka szerzője, Mahmúd terdzsümán (tolmács) ugyanis azt állította, hogy az 1543-ban török kézre került Székesfehérvár romjai között akadt rá egy latin nyelvű krónikára, amelyet azután törökre fordított. Az egyelőre ismeretlen tartalmú mű kutatói körökben is némi izgalmat okozott, jöllehet

PUSZTAI TAMÁS | ELIT ALAKULAT | A KAROSI TEMETŐ TITKAI

A Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori temetőit a Bodroghözben található Karos község határában tárták fel. A Révész László vezette feltárások leleteit Miskolcon a Herman Ottó Múzeum állandó régészeti kiállításán mutatja be (www.elitalakulat.hu). A három temető egymástól néhány száz méterre, egy-egy homokdombon volt. Ezeket a dombokat hajdan vizenyős rét vette körül, mint azt a 150 éve készült térkép mutatja. A gátakkal védett Bodroghöz aszfaltozott útjain járva csak egy-egy nagyobb árvíz idején vesszük észre, mennyire más volt itt a táj akár csak 200 évvel ezelőtt is. A honfoglaló magyarok településeik és temetőik helyének megválasztásánál figyelembe vették, hogy hol van vízjárta terület és hol található olyan kiemelkedések, amelyeken biztonsággal élhetnek. A homokhátak, ahol a temetők előkerültek, a 10 ezer évvel ezelőtt itt járt Tisza építette folyóhátak maradványai.

A három karosi temető leletanyaga igen szoros szálakkal kapcsolódik egymáshoz. A férfisírok magas aránya – az összes

a munka korántsem volt ismeretlen. A kéziratot Vámbéry Ármin hozta Isztambulból, és ajándékozta az Akadémiának levelező taggá választása alkalmából, s az Akadémia hivatalos folyóirata, az *Akadémiai Értesítő* röviden ismertette is – rengeteg hibával (1860).

Egy évvel később Budenz József bő ötvenoldalas (!) tanulmányt szentelt a szövegnek, tartalmát részletesen ismertette, két hosszabb részt pedig fordításban is közölt. Minthogy a szöveg a mohácsi csatáig meséli az eseményeket, úgy gondolta, a mű forrása egy kései magyar krónika lehetett, s megállapította, hogy más ismert forrásoktól érdemben különböző információt nemigen tartalmaz. Ezzel a *Tárh-i Üngürüs* száz évre ki is került a tudomány látómezejéből.

Az 1960-as évek elején Hazai György kezdett újra foglalkozni vele, számos részletkérdést megvilágított, 1996-ban a magyar fordítást, 2009-ben pedig a facsimilét és a török átírást is közzétette. Időközben szerencsétlen vitába bonyolódott a Prágában tanító jeles magyar turkológussal, Blaskovics Józseffel, akihez a mű első teljes fordítása (1982) köthető. Kettejük „összecsapása” melegágya lett a kézirat körül kialakuló legendáriumnak s annak az

elképzelésnek, hogy a munkát az Akadémia el akarta tüntetni, jóllehet annak ismertetése, részleges fordítása éppen az Akadémia hivatalos fórumában jelent meg, s a kézirat mindvégig hozzáférhető volt.

A *Tárh-i Üngürüs* pikantériáját a hosszú hun történet adta. Ha azonban a szövegről lefejtjük a 16. századi oszmán prózairó stílus szóvirágait, s felfigyelünk a szövegben lappangó ellentmondásokra, gyorsan kiderül, hogy Budenz megállapítása máig is helytálló: lényegében nincsenek új információk a műben. Sőt tovább is léphetünk: Rogerius püspök tatárjárásról szerzett siralmas énekének jelenléte Thuróczy János krónikájának nyomtatott kiadását hozza gyanúba. (A török szöveg egyébként sem állítja, hogy a fordítás forrása kézirat lett volna.) És valóban, a *Tárh-i Üngürüs*ben olvasható tényleges információk java egyeztethető a *Thuróczy-krónikában* megtalálhatóakkal. Másik részük egyszerű tévedés: a fordító jól láthatóan kapkodott, számos helyen egyszerűen nem értette meg a latin szöveget, és teljes képtelenségeket állítva adta vissza azt.

Mahmúd tolmács egyébként Bécsből származott, állítólag a mohácsi csatában esett fogságba, áttért az isz-

lámra, majd a szultáni udvarban a főtölcse rangig küzdötte fel magát. A fordítás elkészítésében cseppet sem a magyar történelem iránti olthatatlan szeretet vezérelte. Egyfelől minden biztonnal saját pályáját egyengette: egy efféle fordítás jó ajánlólevél lehetett. Másrészt egészen nyilvánvalóan aktuálpolitikai érdekeket szolgált ki: az 1550-es években a szultáni udvarban két párt küzdött egymással a tekintetben, hogy merre folytatódjanak a hódítások: keletre-e vagy nyugatra. Mahmúd munkája egyértelműen a Bécs elleni támadás szorgalmazásának virágnyelven megfogalmazott érve volt.

Mindez összességében annyit jelent, hogy a *Tárh-i Üngürüs* nem a magyar őskrónika alapján keletkezett, újdonságnak tűnő információit pedig elsősorban 16. századi szövegtérmezési és nem őstörténeti kérdésként kell kezelnünk.

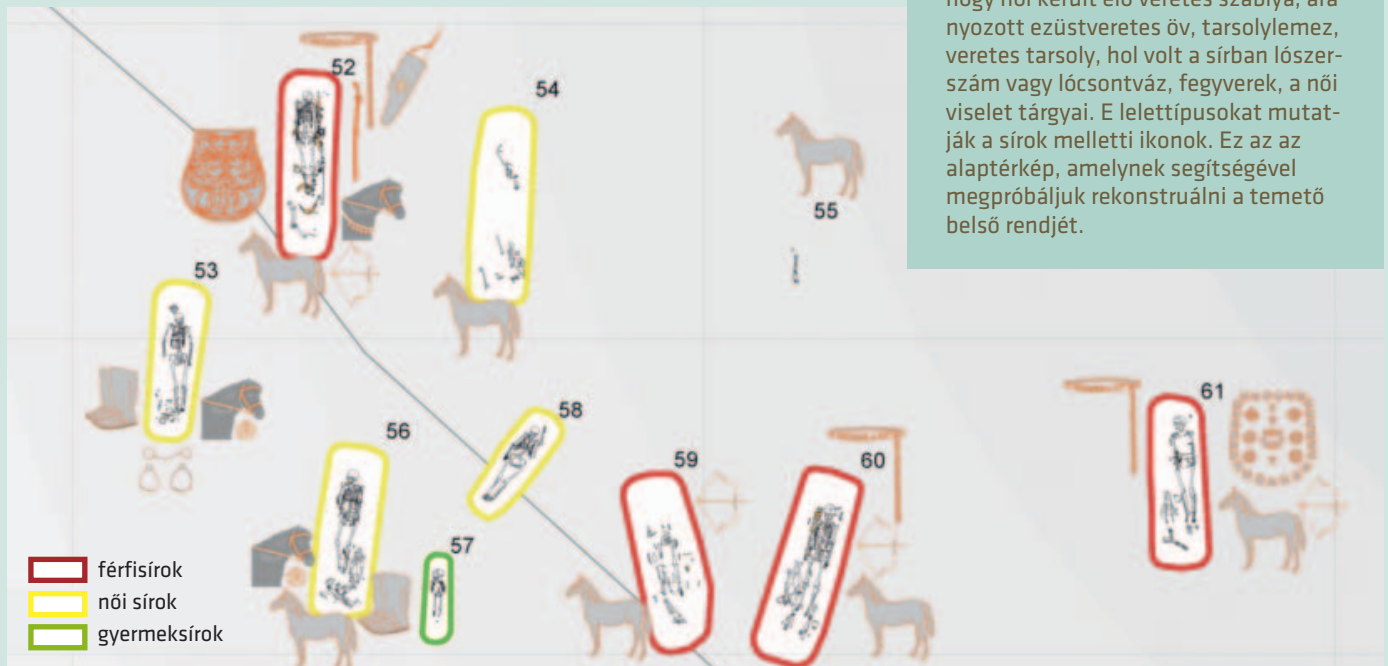
AZ „ISZFAHÁNI KÓDEX”

Egyik legrégebbi történeti hagyományunk a hun–magyar rokonság, első ismert krónikáinkban is szerepel már. A kérdés nem is a hagyomány léte, hanem annak eredete: „ősi keleti örök-

eltemetgethez viszonyítva 64% – arra utal, hogy e közösségeket mesterségesen, tudatos szervezés eredményeképpen hozták létre. A férfiak erős felfegyverzettsége, méltóságjelvényekben való gazdagsága azt jelezheti, hogy a temetőben a

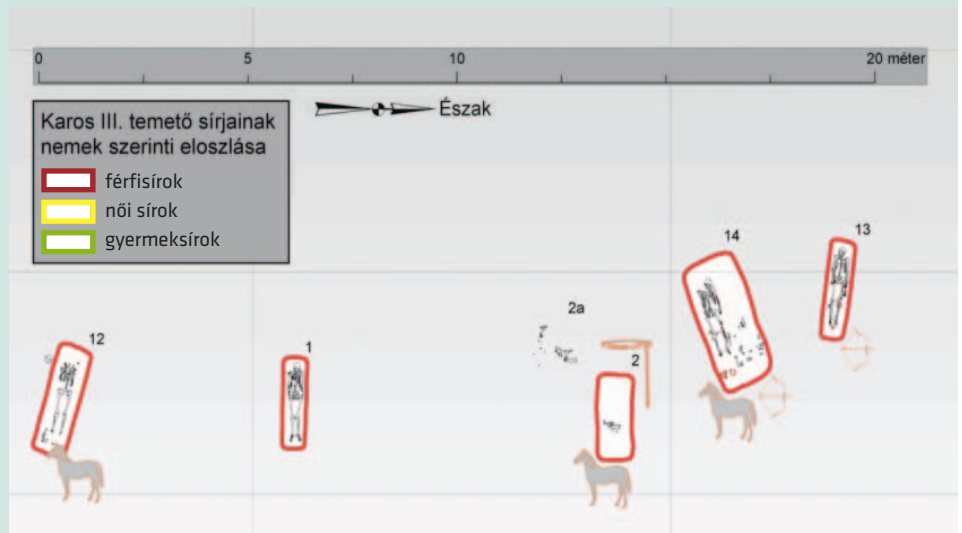
fejedelmi kíséret különböző rangú vezetői, családtagjai és házi szolgálkai, valamint helyzetüknél fogva többnyire nőtlen kíséret harcosaik nyugodtak. Közülük kerülhetnek ki a kalandozó hadjáratok vezetői és résztvevői is. 🐾

A karosi II. temető térképének részlete. A térképen külön színekkel ábrázoltuk a férfi-, a női és a gyermeksírokat. Feltüntettük a sírokban előkerült fontosabb lelet típusokat is. Külön jelöltük, hogy hol került elő veretes szablya, aranyozott ezüstveretes öv, tarsoly, veretes tarsoly, hol volt a sírban lószerszám vagy lócsontváz, fegyverek, a női viselet tárgyai. E lelet típusokat mutatják a sírok melletti ikonok. Ez az az alaptérkép, amelynek segítségével megpróbáljuk rekonstruálni a temető belső rendjét.

A SÍR A HALOTT HÁZA, A TEMETŐ A HOLTAK FALUJA

A halottak „háza” többnyire az élők házait mintázzák. Amikor a vaskorban a halott hamvait ház alakú urnában helyezik el, vagy az etruszkok a halott számára ház formájú sírboltot készítenek, ez a szemlélet jelenik meg. Az élők világa valamilyen formában tükröződik a holtak világában. Nemcsak a temetkezések formájában, de a temetkezések rendjében is. A honfoglalás kori temetőkből feltárt halottak eltemetésének módja, a sír elhelyezkedése a temetőben valamilyen formában kapcsolatban van az eltemetettnek az élők közösségében egykor betöltött szerepével.

ség” vagy „középkori értelmiségi múltteremtés”? A vélemények a teljes elutasítástól a teljes elfogadásig széles skálán mozognak, ténylegesen használható források hiányában azonban a kérdés eldönthetetlen, a megoldás pedig valószínűleg nem a szélsőségek irányában keresendő.

A hunok és a magyarok kapcsolata krónikáinkban eléggé egyértelmű: azonos népek tartják, amely időközben nevet váltott. Mindez azért érdekes most, mert mai nemzettudatunk nagyon nagy fontosságot tulajdonít a

nyelvnek, így egyes elgondolások szerint ha a hun nyelv rokonságban állna a magyarral, akkor a történeti hagyomány is bizonyítást nyerhetne. A dolog egyik – de messze nem az egyetlen – buktatója, hogy a hun nyelvet lényegében nem ismerjük. A közelmúltban azonban meglehetősen izgalmas körülmények között felbukkant egy „hun nyelvemlék”.

Detre Csaba geológus és filozófus az 1970-es évek derekán az iráni Iszfahánban egy örmény kódexben akadt rá egy hun szójegyzékre. Sajnálatos

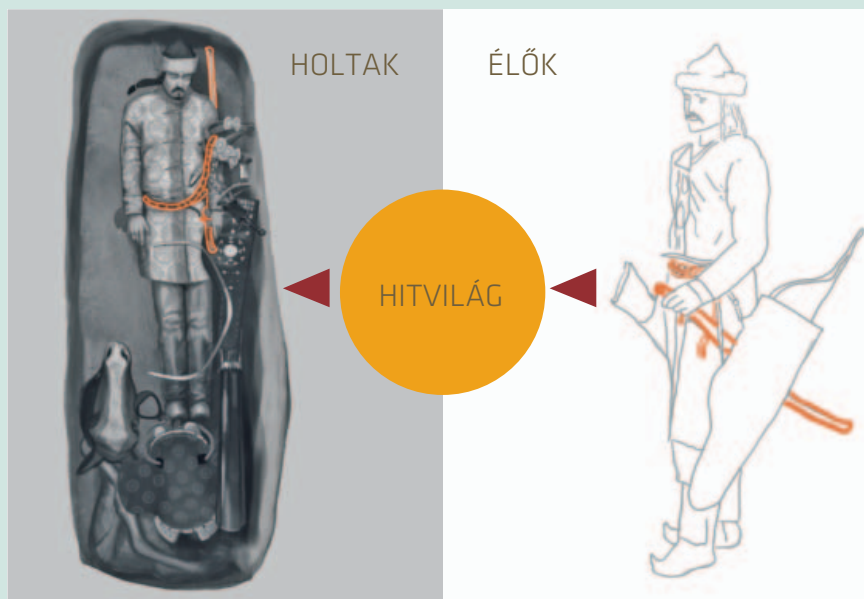
módon a kéziratot meg sem érintette, fényképeket nem készíthetett, csupán jegyzetelésre volt módja. Amikor 2005-ben közzétette az anyagot, ez utóbbit sem publikálta, hanem csak „fonetikus átírásban” tette elérhetővé a szavakat, szövegeket. Az érdeklődőben persze sorjáznak a kérdések: milyen jelkészlettel voltak lejegyezve a hun szavak? Örmény írással? Hogyan sikerült megbirkózni az átírással, megismerni például a lejegyzett nyelv hangkészletét? Egyáltalán: mennyire lehetünk biztosak abban, hogy az át-

A karosi III. számú temető egyetlen sor sírból állt. 19 sírt tárt itt fel Révész László. A temetőterképet elemezve azonnal látható, hogy míg a temető számunkra jobb oldalon elhelyezkedő felében talált sírokban férfiak, nők és gyerekek is előkerültek, addig a temető bal szárnyában csak fel-

nőtt férfiakat találunk. A jobb oldalon lévő (északi) szárnyban eltemetettek között van egy sír, a 11-es, ahol a férfi mellé különlegesen értékes tárgyakat helyeztek: aranyozott ezüstszerelvényes szablyát, ezüstveretekkel díszített készenléti íjtegezt és aranyozott ezüstveretes övet. Ő

lehetett a közösség vezetője. Mellette feltehetően családjának férfi és nőtagjai, valamint a gyerekeik feküdtek.

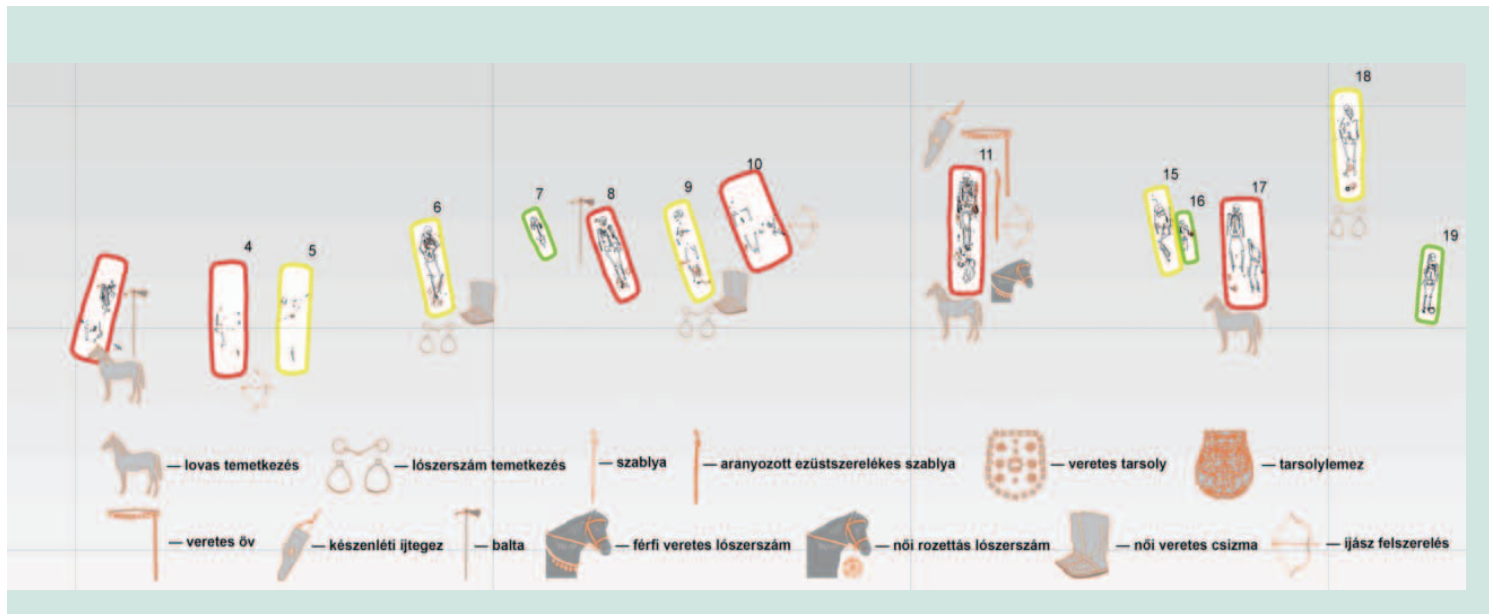
A sírosor másik felét a többi fegyveres harcosok számára tartották fenn. A temető bal szélén, délen, a legszélső sírban talált férfit teljesen más kéztartással temették el, mint a többi halottat. Míg a többiek karját a testük mellett kinyújtva helyezték el, addig az ő esetében a mellén keresztbe fektették a karjait. Ez a temető szélén, eltérő módon eltemetett ember talán idegen lehetett e közösségben.

HITVILÁG

A honfoglalók mindennapi életének fontos forrásai a temetkezések. Vizsgáljunk meg, hogy az adott halott sírja hogyan illeszkedik a temető rendjébe, és azt is, hogy milyen mellékleteket – viseleti tárgyakat, fegyvereket, használati eszközöket, a temetési rítus kellékeit – találunk a sírban, és azok hol helyezkednek el.

A sírokban megfigyelhető világ – a halottak világa – azonban nem pontos tükörképe az élők világának. Van egy „szoft-

írások jók? Min alapul a kézirat datálása? Minderre a publikációkból nem kapunk választ.

Iszfahán ugyan messze van, mégis akadtak, akik a kézirat nyomába eredtek. Ekkor jött a következő bökkenő: a munka őrzőhelyeként jelzett Szent Kereszt- (Szurb Khacs) kolostornak semmi nyoma. Nem létezik most, és nem létezett a múltban sem. Nincs róla hír, dacára annak, hogy az iszfaháni örmény közösség léte, egyházi intézményeinek története jól dokumentált. A csodálatos kéziratokat rejtő,

majd hirtelen nyomtalanul eltűnő kolostor története kísértetiesen emlékeztet Mircea Eliade egyik novellájára: Honigberger doktor járt valahogy így... de az a történet persze csak az írói képzelet műve.

Röviden: az „iszfaháni kódex” állítólagos származási helye nem ismert, a kéziratot Detre Csabán kívül más nem látta, a közzététel tudományos szempontból értékelhetetlen. Amíg e helyzetben nem áll be változás, addig e munkára semmiféle elméletet nem lehet alapozni.

A DERBEND-NÁME

1722-ben Nagy Péter cár elfoglalta Derbend városát – a Vaskaput, más néven a Kapuk kapuját –, amely a Kaszpi-tenger és a Kaukázus között észak felé vezető ősi utat elzárta. A hatalmas erődítményt még a szászánida uralkodók kezdték kiépíteni az 5. század legvégén, amit máig létező építési feliratok igazolnak. A város kulcsszerepet töltött be Irán, majd az iszlám világ védelmében a sztyeppe felől, északi irányból jövő támadásokkal szemben. Komoly szere-

ver” – hitvilág, hiedelemvilág, szokások, szükség –, amely jelentős módon megszűri és esetenként át is alakítja azokat a dolgokat, melyek az élők világából átkerülnek a holtakéba. A halottak világában sok minden megváltozik. Vannak olyan tárgyak, melyeket az életben bizonyosan másképp használt, másképp viselt a sír-

ban talált ember, mint ahogy azt társai a temetés során mellé helyezték.

A karosi II. temető 52-es számú vezéri sírjában sem a szablyát, sem a halott övét nem úgy találta meg az ásató, mint ahogy azoka az eltemetett életében viselhette. A szablyát az életben a bal oldalunkra csatolva viseljük, és hegye lefelé mutat. A sír-

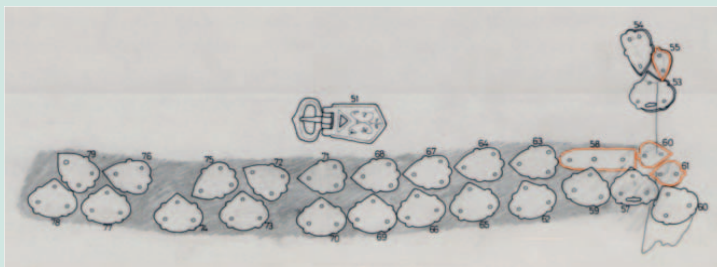
ban éppen ellentétes helyzetben került elő. Ugyanez mondható el a halott övéről: az aranyozott ezüstveretekkel díszített övet úgy csatoljuk fel, hogy a nagyméretű ezüstverettel díszített vége majdhogynem a bal térdet verdesi. A temetésnél ezt a lelógó szíjvéget felhajtották a halott bal vállához. 🐾

ARANYOZOTT EZÜSTVERETES ÖV

A keleti puszták lovas harcosai minden fegyverüket, használati eszközüket a derékszíjukra csatolták, hogy harc vagy vadászat közben semmi ne akadályozza őket a nyeregben való mozgásban.

A honfoglalók társadalma szigorú szabályok szerint tagolódott, s ennek értelmében mindenki csak olyan rangjelző tárgyakat használhatott, amelyek megillették őt a törzsi-nemzetségi hierarchiában vagy a fejedelmek, főemberek katonai kíséretében elfoglalt rangja szerint. Ezért lehet egy temetőtérkép és a temetőben talált rangjelző tárgyak alapján kísérletet tenni a korabeli hierarchia megajzolására. 🗡️

A karosi II. temető 29. sírjában talált öv rekonstrukciója. A kapcsolószíjnak a csontváz felszedése után előkerült vereteit külön jelöltük (fent)

A karosi II. temető 29. sírjában talált halott csontvázának felszedése után előkerültek a kapcsolószíj veretei is (balra)

A TARSOLYLEMEZ

A magyar férfiak apró használati eszközeit (csiholóacél, kovakő) tartották az övük jobb oldalára csatolt bőrtarsolyban.

A tarsoly fedőlapját ritkán bronz- vagy aranyozott ezüstveretekkel, illetve összefüggő lemezzel (tarsolylemez) díszítették.

A tarsolylemezeken jellegzetes 10. századi magyar rangjelző tárgyak, eddig igen kevés került elő, mindössze 27 darabot ismerünk közülük. Egyes vélemények szerint a fejedelmi család szolgálatában álló előkelők kiténtető hatalmi jelvényei voltak.

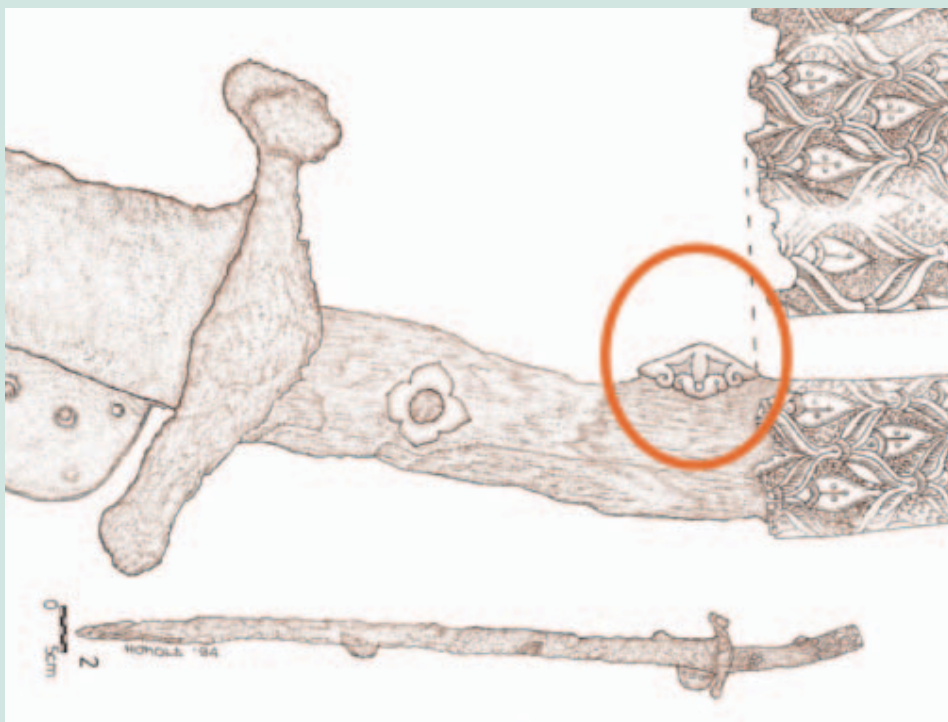
A karosi II. temető 29. sírjában lelt tarsolylemez – ornamentikájukat és készítési technikájukat tekintve – testvérdarabjai ugyancsak Északkelet-Magyarországon kerültek elő, Tarcalon, Rakamazon, illetve Hajdú-Bihar megye területén. Mind a négy tarsolylemez azonos műhelyben készülhetett, talán azonos mester alkotásainak is tekinthetők. E műhely feltehetőleg a fejedelmi udvar mellett dolgozott, amelynek az volt a feladata, hogy a kíséret tagjainak igényeit kielégítse, ellássa őket méltóságjelvényekkel.

ETELKÖZI EMLÉK

A karosi II. temető 11. sírjában fekvő halott bal lába mellett talált szablya hosszabb volt, mint amit a többi sírban leltek. Markolatára palmettamintás aranyozott ezüstlemezt szereltek. A markolatvég és a mar-

kolattüske kialakításának módja a 10. században már egy letűnt fegyverműves gyakorlat emléke. A többi karosi szablyának már teljesen más a kialakítása. E fegyver valószínűleg még a Kárpátoktól keletre készült, tulajdonosa talán az etelközi szállásokon jutott a birtokába. 🗡️

A VEZÉR

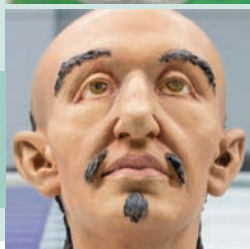
A karosi II. temető 52. sírjában fekvő halottat különleges méltóságjelvényekkel temették el. A sírjában talált tárgyak sokat elárulnak a vezér életútjáról és kapcsolatrendszeréről. Dirhemei 904–905-ben készültek a közép-ázsiai Balkhban és as-Sasban, annak az Iszmail ibn Ahmad számanida emírnek a vereteiként, akinek a hadjárata 893-ban elindította a magyar honfoglaláshoz vezető események láncolatát. E pénzek arab kereskedők révén juthattak a vezérhez. Gyermeke Lajos (899–911) frank uralkodó veretei a 10. század elején német területekre indított hadjáratok zsákmányaként kerülhettek birtokába. Överetei és szablyája a fejedelmi ötvösműhely alkotása lehet. Íjtegezést a nap jelképével díszítették.

A II. temető 52. sírjában fekvő, kiemelkedő rangú férfit érett korában, 40–60

Az arcreekonstrukció 3 fázisa:
1. gipszmásolat, 2. izmok felépítése,
3. rekonstrukció

(Fotó: Révész László)

éves kora között érte a halál. Adigra azonban kiemelkedő életpályát tudhatott maga mögött: részese volt az új haza megszerzésének s az első kalandozó hadjáratoknak egyaránt. Arcvonásait koponyája alapján Skultéty Gyula

és Kustár Ágnes rekonstruálta. Alapjában euróid jellegű, gyenge mongolid (armenoid-turanid-pamiri) típusjellegekkel bír. A sírban mért magassága 167 cm volt (a magasságot mindig a koponyatető és a sarokcsont között mérjük). Teljesen ép fogazata fehérjedús, húsban gazdag táplálkozásról tanúskodik. 🍖

pet játszott a kazár–arab háborúban is a 8. század első felében, melyek során stabilan muszlim kézbe került.

Ezen idők eseményeit írta meg egy bizonytalan kilétű személy *Derbend-náme* (*Derbend története*) címmel, s 1722-ben éppen ezt adták át az orosz cárnak ajándékképpen. A mű tudományos karrierje ekkor kezdődött: hamarosan hosszabb-rövidebb ismertetések jelentek meg róla, a 19. század első felében francia, majd német fordítása is napvilágot látott, 1851-ben pedig a derbendi születésű tudós, Mirza Kazembek, az orosz akadémia tagja arab betűs átíratban és angol fordításban, bőséges jegyzetanyaggal megjelentette. A munkának magyar visszhangja is akadt, egyik első turkológusunk, Repiczky János másolatot készített róla és a lefordítását tervezte.

A hazai érdeklődés oka könnyen érthető: a munkában szerepel Ulu (Nagy) és Kicsi (Kis) Madzsar városa, amelyeket a mű szerint Hoszrau Anú-sírván szászánida uralkodó emelt a kazárok ellen, s amelyek a 722. évi harcokban is szerepet játszottak. A két város nevében sokan a kaukázusi magyar jelenlét nyomát vélik felfedezni, ami akár a magyar „öshazára”, akár a Bíborbanszületett Konstantin által említett, „Perzsia vidékére” költöző ma-

gyarokra utalhatna. E kérdésekkel itt most nem foglalkozunk, csak azt nézzük meg, hogy a Derbend-náme adata mennyiben használható.

A munkával rengeteg baj van. Több mint 40, török, arab és perzsa nyelvű kézírata ismert, de nem tudjuk, hogy eredetileg melyik nyelven keletkezett. (Ulu és Kicsi Madzsar neve például a török mellett perzsa formákban is szerepel: Madzsar-i Bozorg és Madzsar-i Kucsek). Egészen bizonyos, hogy a szöveget sokszor átdolgozták, amit egyértelmű utólagos betoldások mutatnak. Az egyik átdolgozó-fordító neve ismert, őt Muhammad Abaví Aktasának hívták, és valószínűleg a 16. század végén vagy a 17. században élt Enderiben, a Kaukázus északkeleti előterének egyik központjában. Ő azonban biztosan nem a szerző. Újabban egy 11. századi alkotóhoz, a derbendi Júszuf al-Lakzíhoz kötik a művet, amely tartalmilag tényleg beleillene a kor-szak irodalmi-történeti áramlataiba.

Kérdés, hogy a Madzsar név a mű kialakulásának melyik rétegéhez tartozik. A jelek szerint mindenképpen a koraihoz, egyrészt azért, mert a változó várfelsorolásokban többnyire helyet kap, másrészt azért, mert tipikus kései magyarzó megjegyzések fűződnek hozzá, ami arra utal, hogy az át-

dolgozók a települések nevét már megvilágítandónak érezték. Mivel ezek már az Aktasi-féle változatban is jelen vannak, a Madzsar településnevek enél mindenképpen jóval korábbiak, s amennyiben megalapozott a 11. századi keletkezés, minden további nélkül valószínűsíthetjük, hogy a név már akkor is a szöveg részét képezte.

Mire használható e forrás? Ha valóban a 11. században keletkezett, az derül ki belőle, hogy akkortájt tudtak két Madzsar nevű városról, amely a kazár–arab háborúban szerepet játszott, és talán I. Hoszrau építtette őket. Azt azonban semmi sem bizonyítja, hogy a településeket a 6–8. században is így nevezték, csak az állítható, hogy a *Derbend-náme* megírásakor ez volt a nevük – de persze ez sem kevés. Nem tudjuk, hogy a városokat eredetileg hogyan különböztették meg: mint láttuk, török és perzsa nyelvű változatok is léteznek. Azt sem tudjuk, hogy ténylegesen a magyarok jelenlétére utal-e a nevük, melyet kaphattak lakosságukról, de akár alapítójukról is. És ha belegondolunk abba, hogy a magyarországi tatár hadjáratok után a Dzsingiszidák között jó pár Madzsar nevű herceg bukkan fel, akkor még az sem biztos, hogy az esetleges Madzsar nevű alapító származását tekintve magyar volt... ♦